

DOUĂ INSCRIPȚII DIN VECINĂTATEA SACIDAVEI

Încă două documente epigrafice intrate în ultimii ani în lapidariul Muzeului de arheologie din Constanța au fost descoperite la marginea localității Rasova, în apropiere de care, la punctul numit Muzait, se afla în antichitate Sacidava¹. Cum urmele de locuire din acest castru nu sînt mai tîrzii de veacul al VII-lea², este firesc ca numeroase blocuri de piatră, cu sau fără inscripții, utilizabile în construcții, să fi fost transportate și refolosite în locurile din apropiere, lîngă satele Rasova și Dunăreni³, unde au existat așezări fortificate locuite pînă în feudalism⁴. Așa dar, numărul inscripțiilor provenite de la Sacidava sau din vecinătatea ei a început să capete consistență, cele două pe care le vom prezenta mai jos adăugîndu-se la alte șase, publicate pînă acum: altarul votiv pus de duumviralul Aelius Castus⁵, trei stîlpi miliari, dintre care doi cunoscuți încă de mult⁶, iar unul, mai de curînd descoperit⁷, deosebit de însemnat pentru localizarea Sacidavei⁸, și două stele funerare fragmentare, a lui Valerius Onesima⁹ și a exarchului Proclinus¹⁰. Cele două inscripții de care ne ocupăm mai jos sînt de asemenea funerare. Ele au fost descoperite întîmplător și nu avem date în legătură cu contextul arheologic din care făceau parte.

¹ Pentru localizarea Sacidavei, A. Aricescu, *Quelques précisions sur la carte de la Scythia Minor*, în *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 297—301.

² C. Scorpan, *Date arheologice referitoare la sec. VI și VII pe teritoriul Dobrogei*, în *Pontica*, 5, 1972, p. 360—362.

³ Actuala denumire a satului Mirleanu.

⁴ Observații pe teren făcute de noi. Vezi și descoperirile de la Rasova publicate de C. Scorpan, *Vase pictate din sec. IX—X în Dobrogea*, în *Pontice*, 1, 1968, p. 367—377.

⁵ Gh. Poenaru-Bordea, *Cîteva inscripții recent descoperite în Dobrogea*, în *Studii clasice*, 5, 1963, p. 294.

⁶ *CIL*, III, 12512 și 13755.

⁷ A. Rădulescu, *Un miliar de la Decius la Rasova*, în *Revista muzeelor*, 1969, 4 p. 349—353.

⁸ A. Aricescu, *op. cit.*

⁹ N. Gostar, *Monumente epigrafice inedite din lapidariul Muzeului regional de arheologie Dobrogea*, în *Studii clasice*, 5, 1963, p. 305—306, inv. 2065.

¹⁰ *Ibidem*, p. 306—309, inv. 2066. Propuneri de îmbunătățire a lecturii la A. Aricescu, *Adnotări epigrafice*, în *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 111—113.

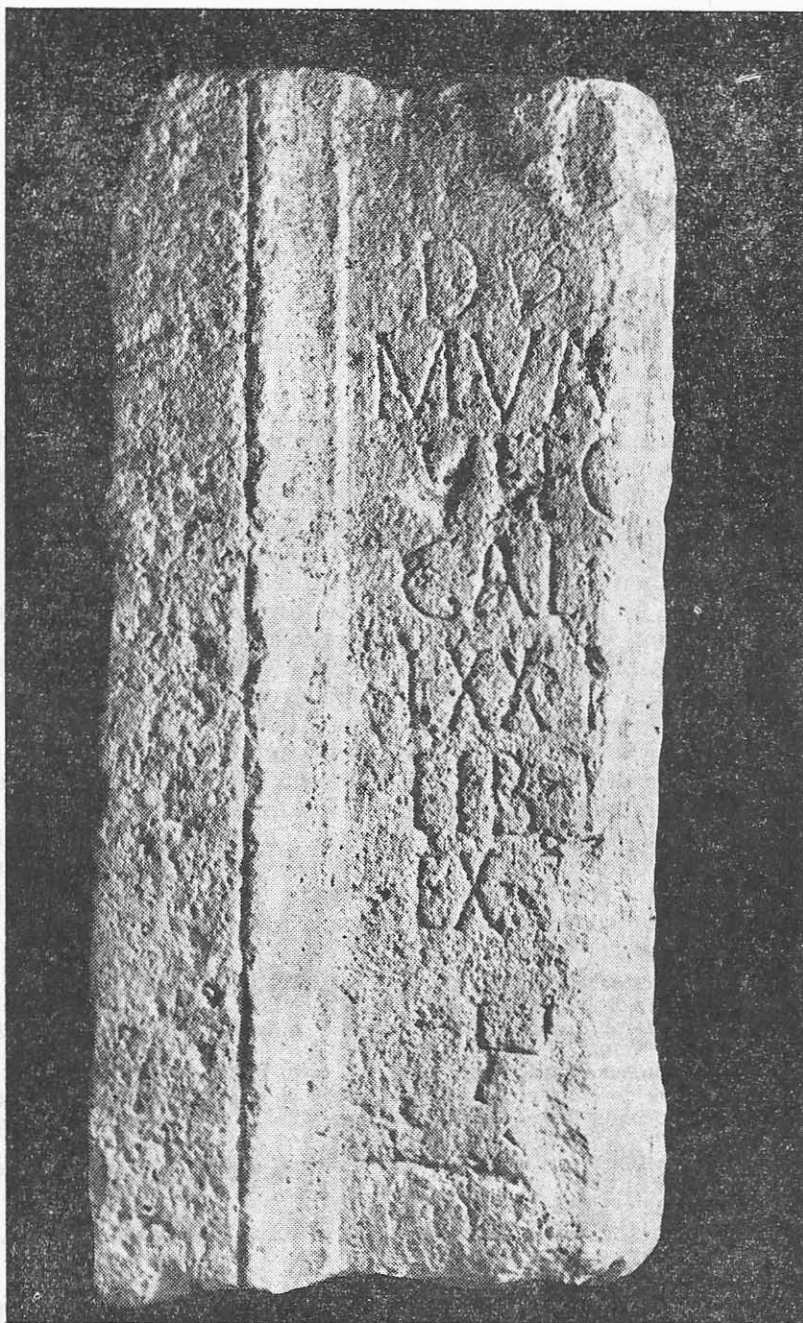

Fig. 1. Inscripția veteranului M. Valerius, dintr-o cohortă de gali

1. Nr. inv. 16812 (fig. 1). Fragment dintr-o stelă funerară de calcar. Înălțimea păstrată = 100 cm, lățimea maximă = 44 cm, grosimea = 28 cm, înălțimea literelor = 6—7 cm. Este conservată partea din stînga a monumentului, cu cîmpul inscripției păstrat pe toată înălțimea și pe cca. 1/3 din lățime. Marginile de sus și de jos ale stelei sînt sparte. Marginea din stînga, singura originală, prezintă un chenar lat de 13 cm, de la care trecerea spre cîmpul inscripției, adîncit cu 5 cm, se face printr-o profilatură simplă, lată de 6,5 cm. În partea superioară, se mai observă urmele unei coroane sau a unei *taenia*. Scrierea este îngrijită, spațioasă, fără ligaturi; literele sînt clare, cu *apices* puțin pronunțate. În r. 1, după prima literă, apare o frunză de iederă, iar între cuvinte, chiar neprescurtate, la mijlocul înălțimii rîndurilor, se observă puncte despărțitoare. Din cele opt rînduri ale inscripției se păstrează următoarele litere :

D
M·VA
VET·C
GAL·
5 LXX·M ?
LIB·I
EX·T
H

În r. 3, arcul de cerc de lingă spărtură nu poate proveni decît de la litera C, după cum o cere contextul. La sfîrșitul r. 5, se observă o hastă verticală și, se pare, fără a fi sigură această observație, începutul celei oblice de la M sau N. În r. 7, a căzut în spărtură litera T, din care se păstrează capătul stîng al hastei orizontale.

Deși înțelesul textului este clar, în afară de primul și ultimul rînd, care însă nu ne pot ajuta la stabilirea dimensiunilor inscripției, nici unul din celelalte nu poate fi întregit cu certitudine într-un singur fel, astfel că nu avem posibilitatea să calculăm lățimea exactă a cîmpului scris. Așa dar, r. 1 conținea invocația *D(is) M(anibus)*, iar r. 8, formula de încheiere *H(ic) s(itus) e(st)*. În r. 2, se află numele defunctului : *M(arcus) Val(erius)*; cognomenul ne rămîne necunoscut; nomenul era, de bună seamă, scris prescurtat, altfel rîndul prelungindu-se prea mult. Din r. 3—4, aflăm că M. Valerius fusese veteran al unei cohorte de gali, al cărei număr de ordine a căzut, din păcate, în spărtură; cuvîntul *cohortis* putea fi și el scris prescurtat sau întreg. În partea care lipsește din r. 4 se afla formula *vixit ann(is)*, dar nu știm dacă verbul era scris în întregime sau prescurtat. În r. 5, după cifra *LXX*, care ne arată cîți ani a trăit Marcus Valerius, în chip firesc, ar fi trebuit să fie indicată durata serviciului militar, care a fost de cel puțin 25 de ani, după cum vom vedea mai departe; în acest caz, ar putea fi propusă întregirea acestui rînd prin formula *mil(itavit) ann(is) XXV ?*; se putea însă ca această indicație să lipsească și ca litera M, pe care o presupunem la marginea spărturii, să fi fost prescurtarea

cuvîntului *mensibus*, după care ar fi urmat o cifră și apoi numele celui care a pus monumentul și a cărui calitate de libret o aflăm din începutul r. 6; de asemenea, este posibil ca litera din r. 5, de lângă spăr-tură, să reprezinte chiar începutul numelui libertului din r. 6, care purta, fără îndoială, praenomenul și nomenul fostului stăpin. Între-girea r. 6 este dependentă de modul cum înțelegem r. 5; dacă acolo este indicată durata serviciului militar, atunci în completarea r. 6 trebuie să căutăm numele celui ce a ridicat stela, dar această ordine a cuvîntelor este mai rar întîlnită¹¹; dacă numele dedicantului se afla la sfîrșitul r. 5, atunci r. 6 trebuie întregit cu una din formulele de tipul *libertus et heres eius*¹² de pildă. Pentru completarea r. 7 tre-buie să alegem o încheiere ca *ex test(amento) fecit* sau *ex test(amento) f(aciendum) c(uravit)*.

Ținînd cont de considerațiile de mai sus și respectînd proporțiile eventuale ale rîndurilor, propunem două posibilități de întregire a inscripției de care ne ocupăm, ambele plausibile dar nu certe:

D(is) [M(anibus)].
M(arcus) Va[l(erius) . . . .],
vet(eranus) c(ohort(is) . . . .]
 5 *Gal(lorum), [vix(it) ann(is)].*
LXX, m[il(itavit) ann(is) XXV ?].
Lib(ertus) [. . . .].
ex t(est(amento) fecit).
H(ic) [s(itus) e(st)].

sau

D(is) [M(anibus)].
M(arcus) Va[l(erius) . . . .],
vet(eranus) c(oh(ortis) . . . .]
Gal(lorum), [vix(it) ann(is)].
LXX. M(arcus) [Val(erius) ? . . . .].
lib(ertus) [et heres].
ex t(est(amento) f(aciendum) c(uravit)).
H(ic) [s(itus) e(st)].

Oricum, aceste întregiri sau oricare altele ar mai putea fi pro-puse, nu schimbă cu nimic ceea ce este mai important pentru noi din textul stelei funerare și anume, atestarea la Sacidava a unui veteran dintr-o cohortă de gali. Acest amănunt ne ajută și la datarea mai exactă a monumentului, care, după grafie, aparține, fără îndoială, primei jumătăți a secolului al II-lea.

Diplomele militare din timpul lui Traian atestă în armata Moesiei Inferioare următoarele cohorte de gali: diploma de la Oltina¹³, din

¹¹ Dăm ca exemplu inscripția din Tomis, *CIL*, III, 7548, unde numele li-berților sînt puse după cuvîntul care le arată starea socială.

¹² Ex. gratia: *CIL*, III, 7981 (*liberti et heredes*) și 14216, 5 (*libertus et heres*).

¹³ *CIL*, XVI, 44.

anul 99 — *cohors II Gallorum*; diploma de la Plovdiv¹⁴, din același an — *cohortes III et VII Gallorum*; diploma din anul 105¹⁵ — *cohortes II et III et IIII Gallorum*; diploma de la Adamclisi¹⁶, probabil din anul 112 dar oricum, posterioară celui de al doilea război dacic, — *cohortes II et III et VII Gallorum*. Aproape sigur, M. Valerius din inscripția de la Sacidava, a făcut parte dintr-una din aceste patru cohorte de gali atestate de diplome, fără a putea ști însă din care anume, și a fost eliberat din armată între anii 99—112. Ținând seama de vârsta la care se făcea recrutarea, 16—20 de ani¹⁷, de anii petrecuți în armată, cel puțin 25 (numărul minim de stipendii indicat în cele patru diplome), și făcând un calcul simplu, ajungem la concluzia că inscripția de la Sacidava trebuie să dateze din anii 125—145, timp în care M. Valerius va fi decedat în etate de 70 de ani.

Până acum erau atestați pe teritoriul Moesiei Inferioare patru militari din cohortele de gali: M. Antonius Rufus, originar din Abrittus, din *cohors II Gallorum*, beneficiarul diplomei de la Oltina, Ambirenus Rauricus, evident un celt, din *cohors III Gallorum*, beneficiarul diplomei din anul 105, Marius Celsus, din *cohors VII Gallorum*, cunoscut datorită unei inscripții tomitane¹⁸, și un veteran din *cohors IIII Gallorum*, pomenit de o inscripție funerară descoperită în Bulgaria, la Gigen¹⁹. M. Valerius, veteranul de la Sacidava, este deci al cincilea. Deși nu cunoaștem numărul de ordine al unității din care făcuse parte, nu putem să nu ne gândim că distanța dintre Muzait și Oltina, unde a fost găsită diploma lui M. Antonius Rufus din *cohors II Gallorum*, este destul de mică, cca. 15 km, și că poate veteranii acestei cohorte, din care ar fi putut proveni și M. Valerius, s-or fi așezat după eliberare prin locurile învecinate taberei fostei lor unități, care nu este exclus ca, cel puțin în vremea lui Traian, să fi fost cantonată în această parte a graniței dunărene, la Sucidava²⁰, la Altinum²¹ sau chiar la Sacidava. Rămîne ca viitorul să ne-o spună.

2. Nr. inv. 4518 (fig. 2). Stelă funerară din calcar sfărîmicios, ruptă pe orizontală în două fragmente, care nu se racordează²². Înălțimea fragmentului superior = 43 cm, iar a celui inferior = 48 cm; lățimea maximă = 65 cm; grosimea = 21 cm; înălțimea literelor

¹⁴ CIL, XVI, 45.

¹⁵ CIL, XVI, 50.

¹⁶ CIL, XVI, 58.

¹⁷ G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano-Roma, 1953.

¹⁸ CIL, III, 7548.

¹⁹ CIL, III, 14417, 1.

²⁰ C. Litzica, *Contribuții la topografia balcanică în Evul Mediu*, în Ioan Neculce, *Buletinul Muzeului municipal Iași*, 6, 1926—1927, p. 61; cf. și A. Aricescu, *Quelques précisions sur la carte de la Scythia Minor*, în *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 301.

²¹ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 162, 164, 165, 303.

²² Restaurarea stelei (vezi fig. 2), nu a fost făcută cu exactitate. În realitate, distanța dintre cele două fragmente este mai mică decît ne apare în prezent.

Fig. 2. Inscripție creștină din secolul al IV-lea.

variază între 1,8 și 5 cm. Stela este alcătuită din două cimpuri, al reliefului în partea de sus și al inscripției în partea inferioară. Cele două cimpuri sînt încadrate de un chenar simplu, mai bine conservat în partea stîngă și foarte deteriorat în dreapta și jos, unde se pare că era mai îngust. Din stelă lipsește partea superioară, cu o porțiune din relief. Fășia de demarcație dintre relief și cîmpul inscripției este la același nivel cu chenarul, dar ceva mai îngustă. Spărtura care separă cele două fragmente păstrate din stelă a afectat parțial literele din r. 2 și 3 ale inscripției.

Relieful ne înfățișează, într-o manieră cu totul stîngace, o scenă funerară, căreia nu i-am găsit analogii nici pentru ceea ce conține, nici pentru modul de realizare. Sînt reprezentate cinci personaje, patru în picioare și unul șezînd. Spărtura din partea de sus a stelei a făcut să dispară capul personajului din stînga scenei și jumătatea superioară a celui din marginea dreaptă. Cele patru personaje în picioare par să fie angajate într-o procesiune sau un dans funebru. Nu este exclus să fie vorba de niște *orantes*. Autorul reliefului, vrînd să realizeze scena în perspectivă, a schițat mai jos cele două personaje în picioare din mijloc și pe cel șezînd, aflat în dreapta scenei, pentru primul plan, iar pe cele două din margini, mai sus, sugerînd al doilea plan. Datorită acestor intenții și nepriceperii sculptorului, personajul din dreapta apare călcînd peste capul și mîinile celui care șade. Cele patru personaje în picioare sînt îmbrăcate într-un fel de cămăși pînă la genunchi; celui care șade nu i se distinge îmbrăcămintea. El este întors spre dreapta, dar cu fața către privitorii reliefului, are picioarele unul peste altul și mîinile ridicate, pare-se într-un gest de imprecăție. Poziția picioarelor celorlalte personaje arată că sculptorul a vrut să le reprezinte în mișcare, fapt sugerat și de poziția mîinilor celor două personaje din mijloc, ridicate ca la mersul de paradă. Amănuntele au fost aproape total neglijate, iar atunci cînd s-a încercat schițarea unora din ele, rezultatul a dovedit și mai evident nepriceperea autorului reliefului. Astfel, s-a încercat redarea unor falduri pe îmbrăcămintea personajului în picioare din dreapta, ochii, nasul și gura personajului care șade, degetele mîinii drepte ale celui de al treilea personaj care merge²³. În rest, nici un fel de detalii, nici măcar o linie de demarcație a capului de trup. Relieful, în ansamblu, prin stîngăcia realizării și prin insolitul scenei reprezentate, lasă o impresie cel puțin bizară.

Inscripția este și ea în notă cu relieful. Deși aproape fără lacune, datorită scrierii neîngrijite, a vulgarismelor, a fenomenelor de limbă tîrzie și a exprimării pretențioase, textul prezintă destule dificultăți. A fost scris pe 12 rînduri, primul aflîndu-se pe banda de separare a reliefului de cîmpul inscripției. Literele sînt inegale ca dimensiuni. Au fost incizate cu stîngăcie și întîlnim numeroase inconsecvențe în forma aceleiași litere, chiar în același rînd. Astfel, A apare uneori cu bara orizontală (r. 1, 3, 5, 6, 7, 8), alteori fără (r. 6, 9, 11); C apare

²³ Datorită faptului că sculptorul a încercat să indice cele cinci degete prin cinci incizii făcute pe palma deschisă, mîna pare să aibă șapte degete!

uneori simplu, ca un semicerc (r. 1, 2, 10, 12), alteori cu *apices* prelungi (r. 4, 7); *V* este uneori redat ca un unghi simplu (r. 7, 9, 11, 12), alteori cu o prelungire în jos (r. 3, 5, 7); *G* apare ca un semicerc cu o linie oblică scurtă în dreapta jos (r. 3), dar și cu o formă mai neobișnuită, înțilnită însă și în alte părți ale lumii romane²⁴ (r. 7). Ne rezumăm doar la aceste câteva exemple de inconsecvențe în scriere, deși numărul lor este mai mare. Unele litere poartă *apices*, altele nu. Ligaturile sînt puține: *N+V+M* (r. 5), *L+T* și *A+V* (r. 7) și neobișnuit, *T+V* (r. 12), unde prima literă este redată printr-o linie orizontală care unește capetele celei de a doua. Prescurtările înțilnite în text sînt următoarele: *G* pentru *Caius* (r. 7), *CL* pentru *Claudius* (r. 7), *VIX* pentru *vixit* (r. 7), *ANN* pentru *annis* (r. 8), *M* pentru *mensibus* (r. 8), *D* pentru *diebus* (r. 8), *OR* pentru *horis* (r. 9), *Q* pentru *quae* (r. 9), *AN* pentru *annis* (r. 9). Dintre acestea, *G* și *OR* denotă epoca tîrzie a inscripției. Trebuie remarcat modul în care sînt scrise cifrele din cuprinsul textului. În r. 8 înțilnim cifra *LXIII*, în care *L* are hasta orizontală prelungită sub *X*, iar ultimii doi *I* sînt mai scurți, pe jumătate decît primul. Cifra șase, înțilnită în r. 8 și 9, nu este redată prin litere latine, ci printr-un semn din alfabetul ebraic (*bau*), înțilnit în epigrafia creștină²⁵, dar care apare acum, după cîte știm, pentru prima dată pe teritoriul Sciției Mici. Acest semn este mai clar în r. 9, unde pare să fie urmat de un *I* latin incizat mai scurt, ca și cei din r. 8, ceea ce înseamnă că am avea cifra șapte²⁶. În r. 8, apare asemănător lui *G* grec, care de asemenea putea fi folosit pentru a indica cifra șapte în inscripțiile latine tîrzii²⁷.

Vom încerca acum restituirea textului acolo unde el a suferit vătămări sau unde este neclar din cauza friabilității calcarului în care au fost săpate prea superficial unele litere. La mijlocul r. 1. urmele de litere rămase pe piatră permit întregirea cuvîntului *CARITATEM*. În r. 2, prima literă a putut fi *H*, *N* sau *T*. Credem că este preferabilă întregirea *NVNC*. În continuarea acestui cuvînt, după o mică pauză, se pot observa partea superioară a unui *S*, cele două haste oblice deschise cu *apices* ale unui *V*, bucla mică a unui *P*, partea de sus a unui *E* și, pare-se, începutul unui *R*, deci putem întregi *SVPER*, care era, poate, prefixul unui verb de tipul lui *superagere*, *superesse*, *superstare* etc. Mai degrabă însă, credem că *super* are valoare adverbială, eventual pentru exprimarea superlativului, și putea fi însoțit de *iam*, cum mai înțilnim într-o inscripție de la Sacidava²⁸, întregire pe care o propunem pentru completarea rîndului. În r. 3, după *E* și *G*, urmează partea de jos a unui *R*, asemănător cu cei din r. 1 sau 9, apoi a hasta verti-

²⁴ J. Marillet-Jaubert, *Les inscriptions d'Altava*, în *Publications des annales de la Faculté des lettres Aix-en-Provence*, N.S., 65, 1968, p. 205.

²⁵ E. Diehl, *Inscriptiones Latinae christianae veteres*, Berlin, 1931, passim; cf. și J. Marillet-Jaubert, *op. cit.*, p. 209.

²⁶ Exemple de combinații între *bau* și litere latine, pentru a indica cifre mai mari de șase, la E. Diehl, *op. cit.*, passim.

²⁷ R. Cagnat, *Cours d'Épigraphie latine*⁴, Paris, 1914, p. 30.

²⁸ N. Gostar, *op. cit.*, p. 306.

cală, după care *T*, căruia i se păstrează jumătatea din dreapta a hastei orizontale, și *A*, deci avem cuvântul *EGRITA*. Urmează *SE*, o hastă verticală, partea inferioară a unui *V*, apoi *L* și *C*; sfârșitul rîndului e distrus dar din ceea ce s-a păstrat și din litera *M* de la începutul r. 4, putem reconstitui cuvântul *SEPVLCRVM*. La începutul r. 5 avem un *A* fără bară orizontală, după care o hastă verticală și, abia vizibilă, bucla unui *P* sau *R*, urmată de *C* și ligatura *N+V+M*, așa dar, putem citi *ARCANVM*. În același rînd, după *PO*, o spărtură în piatră a fost amenajată sub forma literei *D*; nu este exclus ca spărtura să se fi produs tota datorită săpării literei. În r. 7, după un *G* de formă neobișnuită, urmează *C*, ligaturile *L+T* și *A+V*, apoi *T* și terminația *IANVS*, deci avem aici *trianomina* celui răposat (urmează *vixit*): *G* pentru *C(aius)*, *CL* pentru *Cl(audius)* și cognomenul *TAVTIANVS*, neîntîlnit în părțile noastre²⁹. Litera rotundă de la mijlocul r. 9 este *Q*. În r. 11, în spărtura de la mijlocul lui, trebuie citit *H*. În r. 12, după ligatura *T+V*, urmează *CI*, apoi două litere foarte șterse care sînt *S* și *C*. Transcrierea textului reconstituit arată astfel :

- Pro caritatem.*
 [N] unc super [iam ?]
egrita sepulc [ru-]
m inecesi. Opseri
- 5   *arcanum podore*
       sapientia mea.
       G(aius) Cl(audius) Tautianus vix(it)
       ann(is) LXIII, m(ensibus) V, d(iebus) (sex),
       (h)or(is) (septem); et q(uae) an(nis) XV et
- 10   *pos morte deco-*
       rasti honore, Eu-
       tucis coiu.

Se impun cîteva considerații privind limba folosită în inscripția noastră, cu numeroase abateri de la latina literară, întîlnite însă, în cea mai mare parte, și în alte documente epigrafice din aceste ținuturi :

— înlocuirea diftongului *ae* cu *e*³⁰ (*egrita* — r. 3 ;

— înlocuirea diftongului *ae* cu *e*³⁰ (*egrita* — r. 3) ;

— căderea lui —m final de la acuzativul singular al declinării a III-a³² (*podore* — r. 5, *morte* — r. 10), dar păstrarea lui la declinarea a II-a *sepulcrum* — r. 4, *arcanum* — r. 5) ;

²⁹ Dictionarele înregistrează mai frecvent forma *Tautanus*. În R.P. Bulgaria. întîlnim *Tatianus* (V. Beșevliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, nr. 207).

³⁰ H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960, p. 76—78 ; S. Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, 1961, p. 48—51.

³¹ H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 71—72 ; S. Stati, *op. cit.*, p. 45—46.

³² H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 113—114 ; S. Stati, *op. cit.*, p. 62—64.

— căderea lui *-t* final din prepoziția *post* (r. 10), înainte de consoană ;

— simplificarea lui *-ss-* la indicativ perfect³³ (*inecesi* — r. 4) ;

— căderea lui *n* din prefixul *con-*³⁴ (*coiux* — r. 12) ;

— asurzirea lui *b* în *p*, prin asimilare cu surda *s*, care urmează, în prefixul *ob-*³⁵ (*opseri* — r. 4) ;

— căderea lui *u* la indicativ perfect înaintea desinenței *-i*³⁶ (*opseri* în loc de *obserui* — r. 4) ;

— dispariția lui *h-* inițial în cuvântul *oris* (r. 9)³⁷, dar păstrarea lui în *honore* (r. 11) ;

— transcrierea lui *y* prin *u*³⁸ și a lui *ch* prin *c*³⁹ din numele grecesc *Eutyichis* (*Eutucis* — r. 11—12) ;

— folosirea greșită a prepoziției *pro* cu acuzativul, datorită confuziei cazurilor⁴⁰ (*pro caritate* — r. 1) ;

— apariția unor forme lexico-gramaticale neobișnuite. Ne referim la verbul *inecesi* (r. 4), aflat la indicativ perfect. Observăm apariția unui *-e-* epentetic între consoanele *n* și *c* ; o asemenea epenteză este rar întâlnită, ea împlinindu-se de obicei între consoanele *muta cum liquida*⁴¹, dar posibilă⁴² ; poate că în același fel trebuie cumva privită forma insolită *misesse* a cuvântului *menses*, cunoscută dintr-o inscripție chiar de la Sacidava⁴³. Eliminând epenteza, forma de indicativ perfect *inces(s)i* ar putea proveni de la *incedo* (a înainta, a intra), de la *incesso* (a ataca) sau, dacă am citi în cuvânt *G* în loc de *C*, de la *ingero* (a pune în, a arunca, a aduna). Dintre acestea, doar *incedo* își găsește locul în context, dar în acest caz, trebuie să admitem că la vremea respectivă era posibil ca un complement de direcție, respectiv *sepulcrum*, să se construiască fără prepoziție, ceea ce este neobișnuit. E drept că lipsa prepoziției ar fi putut să fie suplinită de prefixul *in-* cu care este derivat verbul. Atât epenteza lui *-e-*, cât și lipsa prepoziției înaintea complementului se pot explica însă prin faptul că primele șase rînduri ale inscripției sînt în versuri și deci, aceste abateri se datoresc nevoilor metrice.

³³ H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 112.

³⁴ *Ibidem*, p. 107—108 ; S. Stati, *op. cit.*, p. 64.

³⁵ Ex. gratia : E. Diehl, *op. cit.*, nr. 1339.

³⁶ S. Stati, *op. cit.*, p. 47—48, 39.

³⁷ H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 101—102 ; S. Stati, *op. cit.*, p. 57—78.

³⁸ H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 73—74 ; S. Stati, *op. cit.*, p. 48.

³⁹ H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 109—110.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 175.

⁴¹ S. Stati, *op. cit.*, p. 52.

⁴² H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 87—88.

⁴³ N. Gostar, *op. cit.*, p. 306.

Dacă am traspune textul inscripției într-o limbă cit de cit literară, el ar arăta astfel :

- Pro caritate.*
[N]unc super [iam ?]
aegrita sepulc[ru-]
m incessi. Obserui
 5 *arcanum pudorem*
sapientia mea.
C(aius) Cl(audius) Tautianus vix(it)
ann(is) LXIII, m(ensibus) V, d(iebus) VI,
(h)or(is) VII ; et q(uae) an(nis) XV et
 10 *post mortem deco-*
ravisti honore, Eu-
tychis coniux.

Din partea a doua a inscripției (r. 7—12), înțelegem că stela funerară a fost pusă pentru C. Claudius Tautianus și pentru soția acestuia, Eutychis, care a murit cu 15 ani mai târziu decât soțul ei, timp în care l-a cinstit cu credință. Ultima propoziție are predicatul la persoana a II-a, fiind o adresare directă a celui ce a ridicat monumentul, vreo rudă de-a defuncților, către cea care abia decedase. Primele șase rînduri, scrise în versuri, cuprind cuvintele soției, care abia acum, bolnavă, a intrat în mormînt lângă soțul ei. În această parte întîlnim formule caracteristice inscripțiilor funerare de epocă creștină⁴⁴.

Pentru a încheia prezentarea inscripției, se cuvine să facem cîteva observații privind versificația. Primele șase rînduri sînt realizate printr-o alternanță de silabe accentuate și neaccentuate, constituind patru versuri, aproximativ egale ; primul începe cu un iamb, iar celelalte cu trohei, ultimul sfîrșindu-se tot în ritm iambic, care ne apare astfel continuu, de la începutul pînă la sfîrșitul acestei părți a textului. Întîlnim o singură eliziune, în versul 3. Iată cum arată începutul inscripției, transcris în versuri :

Pro că/rită/tem. Nűnc/ supér/ iam
égri/tá se/pűlcrum/ ine/cési.
Opser'/árca/nűm po/dóre
sápi/énti/á me/á

Cum e firesc pentru această epocă, nu se mai respectă cantitățile clasice. Citind versurile, putem înțelege mai lesne că este posibil, așa cum am arătat mai sus, ca epenteza lui *-e-* întîlnită în verbul *inecesi*, ca și lipsa prepoziției în fața complementului de direcție să se datoreze necesităților de versificație.

Stela funerară a lui Tautianus poate fi datată în secolul al IV-lea, atît după caracterele paleografice, avînd, din acest punct de vedere o

⁴⁴ Cf. E. Diehl, *op. cit.*, passim.

analogie apropiată în inscripția lui Valerius Onesima, descoperită tot la Sacidava⁴⁵, cit și după conținutul și elementele de limbă tîrzie ale textului. Ținînd cont de prezența unor expresii ca *pro caritate*, *arcanus pudor*, *sapientia mea*, *decorare honore*, ca și de notarea cifrei șase cu caractere ebraice, sîntem îndemnați să atribuim acest monument epigrafiei creștine.

* * *

Este dificil să facem o încheiere comună pentru cele două inscripții prezentate, atît de diferite ca epocă și conținut, măcar că amîndouă au caracter funerar. Important este faptul că cele două stele vin să întregescă, prin datele pe care le oferă, imaginea din ce în ce mai bogată asupra istoriei Sacidavei, datorită cercetărilor arheologice întreprinse aici în ultimii ani⁴⁶, a căror continuare poate că va scoate la lumină și alte documente, mai prețioase pentru cunoașterea vieții trecute a așezării.

DEUX INSCRIPTIONS DES ALENTOURS DE SACIDAVA

Résumé

Encore deux documents épigraphiques découverts à Rasova, près de Sacidava, d'où peut-être les a-t-on amenés, sont entrés les dernières années dans le patrimoine du Musée d'archéologie de Constantza.

1. No. d'inv. 16812 (fig. 1). La partie gauche d'une stèle funéraire calcaire dont l'inscription est conservée pour toute la hauteur et pour approximativement $\frac{1}{3}$ de la largeur. L'écriture en est claire, spacieuse, sans ligatures. Le sens du texte est clair mais on n'en peut faire une reconstitution complète, voilà pourquoi on ne peut calculer exactement la largeur de l'inscription. La stèle a été érigée en la mémoire de *Marcus Valerius*, vétéran d'une cohorte de Gaulois, par son liberte. A cause de l'état fragmentaire du monument, on ne peut connaître le cognomen du vétéran, ni le numéro d'ordre de la cohorte dont il avait fait partie. Les diplômes militaires du temps de Trajan attestent dans l'armée de la Moesie Inférieure quatre cohortes de Gaulois : *cohortes II, III, IIII et VII Gallorum*. Il est très probable que M. Valerius eût fait partie d'une de ces cohortes et qu'il eût été libéré entre 99—112, depuis que datent les diplômes militaires respectifs. En ce cas, l'inscription dont nous nous occupons devrait dater depuis 125—145. M. Valerius est le cinquième militaire d'une cohorte de Gaulois attesté épigraphiquement sur le territoire de Moesia Inferior. Bien que nous ne connaissions pas le numéro d'ordre de l'unité dont il avait fait partie, nous ne pouvons ne pas penser au fait que la distance de Rasova à Oltina, où a été trouvé le diplôme de M. *Antonius Rufus* de *Cohors II Gallorum*, n'est que de 15 km et que peut-être les vétérans de cette cohorte, dont aurait pu provenir M. Valerius, se seraient-ils établis, après avoir accompli leur service militaire, dans les endroits voisins du campement de leur ancienne unité laquelle, il se peut très bien, aurait pu être cantonnée de ce côté de la frontière danubienne, peut-être à Sacidava même.

2. No. d'inv. 4518 (fig. 2). Stèle funéraire calcaire, brisée horizontalement en deux fragments qui ne se raccordent pas. De la stèle, la partie supérieure manque,

⁴⁵ N. Gostar, *op. cit.*

⁴⁶ Săpăturile au fost efectuate de Muzeul de arheologie din Constanța. Asupra rezultatelor săpăturilor de pînă acum, vezi C. Scorpan, *Săpăturile arheologice de la Sacidava (1969—1972)*, în *Pontica*, 6, 1973, p. 267 și urm.

ce qui fait que le relief n'en est pas entièrement conservé. La brisure qui sépare les fragments conservés a affecté partiellement les lettres des lignes 2 et 3 de l'inscription, mais celle-ci est complète.

Le relief nous présente, d'une manière très maladroite, une scène funéraire. Quatre personnages, représentés debout, paraissent être engagés dans une procession ou dans une danse funèbre. Le cinquième personnage, représenté assis, a les mains levées, à ce qu'il paraît, dans un geste d'imprécation. L'auteur a essayé de rendre à la scène la perspective mais il n'a réussi qu'en créer une image bizarre. Les détails y ont été presque totalement négligés et alors qu'on a essayé à en esquisser quelques uns, le résultat a prouvé davantage l'incompétence du sculpteur.

L'inscription, bien que presque sans lacunes, présente, à cause des phénomènes de langue tardive, écriture non soignée, vulgarismes, exprimation prétentive, assez de difficultés. Les lettres en sont de dimensions inégales, elles ont été gravées maladroitement et avec de nombreuses inconséquences dans la forme de la même lettre, voire sur la même ligne. Les ligatures sont peu nombreuses: $N+V+M$ (1.5), $L+T$ et $A+V$ (1.7 et, de manière inhabituelle, $T+V$ (1.12), où la première lettre est représentée par une trait horizontal qui unit les bouts de la deuxième. Les abréviations que l'on rencontre dans le texte sont les suivants: $G.$ pour *Caius*, CL pour *Claudius*, VIX pour *vixit* (1.7), ANN pour *annis*, M pour *mensibus*, D pour *diebus* (1.8), OR pour *horis* Q pour *quae*, AN pour *annis* (1.9). Il faut remarquer que le chiffre six, recontré dans es lignes 8 et 9, n'est pas écrit en lettres latines mais à l'aide d'un caractère de l'alphabet hébrïque (*bau*), recontré dans l'épigraphie chrétienne, qui apparaît maintenant pour la première fois sur le territoire de Scythia Minor.

S'imposent quelques considérations concernant la langue employée pour l'inscription, langue qui présente de nombreuses dérogations au latin littéraire:

- le remplacement de la diphtongue *ae* par *e egrita* — (1.3);
- l'ouverture de *u* non accentué qui passe en *o podore* — (1.5);
- la disparition de *m* final de l'accusatif singulier de la troisième déclinaison (*podore* — 1.5, *morte* — 1.10);
- la disposition de — *t* final de la préposition *post* avant la consonne (1. 10);
- la simplification du groupe — *ss* — à l'indicatif parfait (*inecesi* — 1. 4);
- la disparition de *n* du préfixe *con-* (*coiux* — 1.12);
- la transformation de *b* en *p*, par voie d'assimilation à *s* qui s'en suit (dans le préfixe *ob* = *opseri* — 1. 4);
- la disparition de *u* de l'indicatif parfait devant la désinence —*i opseri* au lieu de *obserui* — 1. 4);
- la disparition de *h* initial dans le mot *horis* (1. 9);
- la transcription de *y* par *u* et du groupe *ch* par *c* pour le nom grec *Eutychis* (*Tutucis*) — 1. 11—12);
- l'apparition des formes lexicales et grammaticales inhabituelles. On se réfère au verbe *inecesi* (1, 4) où l'on rencontre un —*e*— épenthétique. Cette forme de l'indicatif parfait provient du verbe *incedo*.

De la seconde partie de l'inscription (lignes 7—12), nous comprenons que la stèle funéraire a été érigée pour C. Claudius Tautianus et pour sa femme, Eutychis laquelle est morte 15 ans plus tard que son époux, intervalle pendant lequel, en lui restant fidèle, elle a rendu honneur à sa mémoire. La dernière proposition a le verbe à la deuxième personne, ceci étant une invocation directe de celui qui a érigé le monument, un parent des défunts, invocation adressée à celle qui venait de trépasser. Les premières six lignes, écrites en vers, comprennent les mots de la femme qui, à peine maintenant, malade, est entrée dans la tombe à côté de son époux.

La première partie de l'inscription est réalisée par une alternance de syllabes accentuées et non accentuées, constituant quatre vers, à-peu-près égaux, lesquels nous apparaissent comme structurés selon un rythme iambique continu, depuis le commencement et jusqu'à la fin de cette partie du texte. On y rencontre une seule élision, dans le vers 3. Comme il est bien naturel pour cette époque, on ne respecte plus les quantités classiques des syllabes. A cause des nécessités de la versification, on pourrait expliquer l'épenthèse de —*e*—, recontrée dans le verbe

inecesi, ainsi que l'emploi du complément de direction sans préposition (*sepulcrum* — l. 3-4), exigé par le même vers.

La stèle funéraire de Tautianus peut être datée au IV-ème siècle, tant selon les caractères paléographiques que d'après le contenu et les éléments de langue tardive du texte. Vu la présence des expressions telles que *pro caritate*, *arcanus pudor*, *sapientia mea*, *decorare honore* ainsi que la notation du chiffre six en caractères hébraïques, nous sommes enclins à attribuer ce monument à l'épigraphie chrétienne.

LISTE DES FIGURES

Fig. 1. Inscription du vétéran M. Valerius d'une cohorte de *Gaulois*.

Fig. 2. Inscription chrétienne du IV-ème siècle.

ZWEI INSCRIFTEN AUS DER UMGEBUNG VON SACIDAVA

Zusammenfassung

Das Lapidarium des Archäologischen Museums von Constanța hat sich in den letzten Jahren um zwei weitere epigraphische Dokumente bereichert, die in Rasova, Kreis Constanța, in der Umgebung von Sacidava geborgen wurden, woher sie wahrscheinlich gebracht wurden.

1. Inventarnummer 16812 (Abb. 1) Der linke Teil einer Grabstele aus Kalkstein, deren Inschrift in der ganzen Höhe und auf etwa 1/3 der Breite erhalten geblieben ist. Die Schrift ist klar, breit angelegt, ohne Ligaturen. Der Sinn des Textes ist klar, doch kann dieser nicht vollständig rekonstituiert werden, so daß die Breite der Inschrift nicht genau berechnet werden kann. Die Stele wurde für *Marcus Valerius*, den Veteran einer Kohorte von Galliern, von seinem Freigelassenen errichtet. Infolge des fragmentarischen Zustandes des Denkmals können wir das Kognomen des Veterans nicht erfahren, ebensowenig die Nummer der Kohorte, der er angehört hatte. Die militärischen Urkunden aus der Zeit des Trajan erwähnen im Heer der Moesia inferior vier Kohorten von Galliern: *cohortes II, III, IIII et VII Gallorum*. Höchstwahrscheinlich hat M. Valerius einer dieser Kohorten angehört und er dürfte zwischen den Jahren 99–112 entlassen worden sein, aus welcher Zeit die militärischen betreffenden Urkunden stammen. In diesem Falle müßte die zur Rede stehende Inschrift aus den Jahren 125–145 datiert sein. M. Valerius ist der fünfte, epigraphisch auf dem Gebiet der Moesia inferior bestätigte Militärangehörige aus einer Kohorte von Galliern. Obwohl uns die Nummer der Einheit nicht bekannt ist, der er angehörte, drängt sich uns der Gedanke auf, daß die Entfernung zwischen Rasova und Oltna, wo das Diplom des M. Antonius Rufus aus der *cohors II Gallorum* gefunden wurde, nur 15 km beträgt, und daß die Veteranen jener Kohorte, zu der möglicherweise auch M. Valerius gehört hatte, sich vielleicht nach ihrer Entlassung in den in der Nachbarschaft des Lagers ihrer gewesenen Einheit gelegenen Ortschaften niedergelassen haben, und es ist nicht ausgeschlossen, daß diese, wenigstens zu Trajans Zeiten, in diesem Teil des Grenzlandes der Donau, vielleicht sogar in Sucidava selbst lag.

2. Inventarnummer 4518 (Abb. 2). Eine Grabstele aus Kalkstein, horizontal in zwei Stücke durchgebrochen, die jedoch nicht aufeinanderpassen. Von der Stele fehlt der Oberteil, so daß das Relief nicht ganz erhalten ist. Der Bruch, der die erhalten gebliebenen Fragmente trennt, hat die Buchstaben der Zeilen 2 und 3 teilweise beeinträchtigt, jedoch ist die Inschrift vollständig.

Das Relief stellt in sehr linkscher Form eine Bestattungsszene dar. Vier aufrecht dargestellte Personen scheinen in einer Prozession oder in einem Totentanz befindlich zu sein. Die fünfte, sitzend dargestellte Person hat erhobene Hände, anscheinend in einer Geste der Verwünschung. Der Autor des Reliefs hat versucht,

die Szene perspektivisch darzustellen, doch ist ihm nur ein bizarres Bild gelungen. Die Einzelheiten sind fast völlig vernachlässigt, und dort wo er versucht hat, einige davon anzudeuten, gibt das Resultat umsomehr Zeugnis von der Unfähigkeit des Bildhauers!

Die Inschrift ist zwar lückenlos, zeigt jedoch genügend Schwierigkeiten infolge der sorglosen Schrift, der Vulgarismen, von Ausdrücken aus der Spätsprache und der Verwendung von geschraubten Ausdrücken. Die Buchstaben sind ungleichmäßiger Dimensionen, sind sorglos gehauen und haben zahlreiche Inkonssequenzen in der Form des gleichen Buchstabens, selbst auf derselben Zeile. Ligaturen gibt es wenige: N+V+M (Z.5) L+T und A+V (Z.7) und außergewöhnlich, T+V (Z.12), wo der erste Buchstabe durch eine Horizontalinie wiedergegeben ist, die die Köpfe der zweiten verbindet. Die im Text anzutreffenden Abkürzungen sind folgende: G für *Caius*, CL für *Claudius*, VIX für *vixit* (Z.7), ANN für *annis*, M für *mensibus*, D für *diebus* (Z.8), OR für *horis*, Q für *quae*, AN für *annis* (Z.9). Es ist zu bemerken, daß die in den Zeilen 8 und 9 angetroffene Ziffer sech nicht mit lateinischen Buchstaben wiedergegeben wird, sondern mit einem Zeichen aus dem hebräischen Alphabet (*bau*), das in der christlichen Epigraphie erscheint und jetzt zum ersten Mal auf dem Gebiet der Scythia minor auftaucht.

Folgende Beobachtungen betreffs der verwendeten Sprache der Inschrift zeigen zahlreiche Abweichungen von der lateinischen Literarsprache:

- *e* anstelle des Diphthongs *ae* (*egrita* — Z.3)
- Abwandlung des unbetonten *u* in *o* (*podore* — Z.5)
- Entfallen des Schluß *-m* beim Akkusativ Singular der III. Deklination (*podore* — Z.5, *morte* — Z.10).
- Entfallen des Schluß *-t* in der Präposition *post* vor Konsonanten (Z. 10)
- Vereinfachung des *ss* im Indikativ Perfekt (*inecesi* — Z.4)
- Entfallen des *n* im Präfix *con* (*coiux* — Z.12)
- Umwandlung von *b* in *p*, durch Assimilation mit *s* darauffolgendem in den Präfix *ob* (*opseri* — Z.4)
- Entfallen des *u* im Indikativ Perfekt vor der Endung *-i* (*opseri* statt *obserui* — Z.4)
- Entfallen des Anfangs *-h* im Worte *horis* (Z.9)
- Umschreiben des *y* durch *u* und des *ch* durch *c* in dem griechischen Namen *Eutythis* (*Eutucis* — z.11-12)
- Auftreten einiger ungewöhnlicher lexiko-grammatikalischer Formen. Wir beziehen uns auf das Verbum *inecesi* (Z.4), wo wir ein epenthetisches *e* antreffen. Diese Form des Indikativ Perfekt kommt von dem Verbum *incedo*.

Aus dem zweiten Teil der Inschrift (Z.7-12) geht hervor, daß die Grabstele für C. Claudius Tautianus und für dessen Frau errichtet wurde; letztere, namens Eutythis, starb 15 Jahre später als ihr Mann, in welcher Zeit sie sein Andenken in Treue geehrt hat. Der letztere Satz hat das Prädikat in der 2. Person und ist eine direkte Anrede desjenigen, der das Denkmal errichtet hat, wahrscheinlich ein der Anverwandter der Verstorbenen, und der sich an diejenige wendet, die gerade gestorben war. Die ersten sechs Zeilen sind in Versen gehalten und stellen die Worte der Gattin dar, die jetzt erst nach einer Krankheit sich ihrem Gatten im Grabe zugesellt.

Der erste Teil der Inschrift ist durch abwechselnd betonte und unbetonte Silben gekennzeichnet, die vier ungefähr gleiche Verse bilden und vom Anfang bis zum Ende dieses Teils des Textes in einem fortgesetzten jambischen Rhythmus gehalten sind. Das epenthetische *e* im Verb *inecesi* und die Verwendung des Komplementes der Richtung ohne Präposition (*sepulcrum* Z.3-4) wie sie das Verb verlangt hätte, könnten durch Erfordernis des Versmaßes erklärt werden.

Sowohl nach den paläographischen Zeichen, als auch nach dem Inhalt und den Elementen der Spätsprache des Textes kann die Grabstele des Tautianus in das 4.Jh. datiert werden. In Anbetracht des Vorkommens von Ausdrücken wie *pro caritate*, *arcanus pudor*, *sapientia mae*, *decorare honore*, sowohl wie auch infolge der Verwendung hebräischer Buchstaben für die Zahl sechs, neigen wir dazu, dieses Monument der christlichen Epigraphie zuzuschreiben.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. 1. Inschrift des Veterans M. Valerius, aus einer Kohorte von Galliern.

Abb. 2. Christliche Inschrift aus dem 4.Jh.